

17. Ціппеліус Р. Юридична методологія / Ціппеліус Р. – Чернівці : Рута, 2003. – 183 с.
18. Сенякин И.Н. Специальные нормы советского права / И.Н. Сенякин. – Саратов, 1987.
19. Москалюк О.В. Поняття та ознаки юридичної колізії / О.В. Москалюк. // Держава і право. – 2010. – С. 83–88.
20. Ротань В.Г., Самсін І.Л., Ярема А.Г. та ін. Новітнє вчення про тлумачення правових актів : [навч. посіб. з курсу тлумачення правових актів для суддів, що проходять підвищення кваліфікації, і кандидатів на посади суддів, що проходять спеціальну підготовку] / [В.Г. Ротань, І.Л. Самсін, А.Г. Ярема та ін.]. – Х. : Право, 2013. – 752 с.

БРЮХНО О. В.,
студентка
(Київський національний
університет імені Тараса Шевченка)

ОТРАДНОВА О. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
(Київський національний
університет імені Тараса Шевченка)

УДК 343.4(477)

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ЯК ОСОБЛИВИЙ РІЗНОВИД ПОВЕДІНКИ

Стаття присвячена науковому дослідженню проблеми зловживання правом, попередженню та уникненню подібних дій у суспільстві. Доведено, що дане право пов'язане із здійсненням належного особі суб'єктивного цивільного права, за межі якого воно виходить. Тому зловживання правом може мати місце лише в тому випадку, коли уповноважений суб'єкт має певні права, при здійсненні яких він порушує права і законні інтереси інших осіб.

Ключові слова: зловживання правом, шикана, заподіяння шкоди, неправомірне поведінка.

Статья посвящена научному исследованию проблемы злоупотребления правом, предупреждению и избежанию подобных действий в обществе. Доказано, что данное право связано с осуществлением надлежащего лицу субъективного гражданского права, за пределы которого оно исходит. Поэтому злоупотребление правом может иметь место только в том случае, когда уполномоченный субъект имеет определенные права, при осуществлении которых он нарушает права и законные интересы других лиц.

Ключевые слова: злоупотребление правом, шикана, причинение вреда, неправомерное поведение.

The article is devoted to the scientific study of the problem of abuse of law, prevention and avoidance of such actions in society and proved that this right is related to the proper person subjective civil right, beyond which it is obtained. Therefore, abuse of the law can take place only when authorized entity has certain rights in the implementation of which it violates the rights and legitimate interests of others.

Key words: abuse of right, boo, injury, wrongful behavior.

*Несправедливий, роблячи себе злим, робить собі зло.
Марк Аврелій*

Вступ. Зловживання правом на сьогодні є досить актуальною і в той же час спірною темою, адже невизначеність цього явища у законодавстві та наявність протилежних поглядів науковців вкрай ускладнюють виявлення шляхів попередження та уникнення подібних дій у суспільстві.

Дане питання не є новим в законодавстві України, але все одно залишається недостатньо розробленим в сучасній юридичній науці, а існуючі точки зору значною мірою суперечливі та торкаються лише окремих аспектів. Це свідчить про важливість дослідження проблеми зловживання у сфері правознавства.

Результати дослідження. Проблемі зловживання правом приділялася увага з давніх часів. Ще римські юристи виробили принцип *malitiis non est indulgentum*, згідно з яким не допускалися дії особи з наміром завдати шкоди іншій особі. Так, законом Юстиніана мешканцям Константинополя заборонялося зводити високі стіни з наміром позбавити інших людей виду на море. Але римське право, відоме своєю конкретикою, не містило поняття «зловживання правом».

Разом з тим слід відзначити що ще з римських часів юристи дотримувалися різних точок зору щодо природи зловживання правом. Наприклад, римський юрист Гай вважав, що ніхто не може вважатися діючим зі злим наміром, якщо він користується своїм правом (*nullus videturdolo facere, qui jure suo utitur*). Римські юристи виробили чіткі і глибокі формулювання, що перейшли в століття, одне з яких говорить: не заподіює протиправної шкоди іншому той, хто здійснює своє право. Право зловживати (*Jus abutendi*) виражає саму суть римського права, що надавало правоможній особі необмежений простір у здійсненні приналежних їй прав, у якій би формі вони не відбувалися.

У середньовіччі та в період буржуазних революцій питання зловживання правом також не залишалося поза увагою. Одним з перших законодавчих актів, які торкнулися цієї проблеми, була Німецька Кароліна 1533 р. Загальні принципи неприпустимості зловживання правом були закріплені і в французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р.

У цивілістичній науці дореволюційної Росії довгий час існувала думка про те, що особа, яка здійснює своє право, не відповідає за шкоду, яка заподіюється при цьому іншим особам.

Слід відзначити, що після 1917 р. в соціалістичній Росії, а згодом і в Україні, питанню зловживання правом не приділялося достатньої уваги.

Теоретичну основу досліджуваній темі складають праці багатьох вітчизняних та зарубіжних фахівців. Питанням сутності та кваліфікації зловживання правом займалися такі відомі юридичній науці вчені, як: М.М. Агарков, М.І. Бару, С.М. Братусь, Д.В. Горбась, О.Ф. Скакун, С.Г. Зайцева, О.С. Іоффе, Р.А. Калюжний, М.В. Самойлова, Н.С. Малєін, Я.М. Шевченко, В. І. Тимошенко, Я.Г. Янев та деякі інші.

Одним з перших до цього питання повернувся М.М. Агарков, який вважав, що здійснення права не може бути протиправним, оскільки дії, які називаються «зловживання правом», вчиняються за межами права.

Близької точки зору притримувалася і М.В. Самойлова, яка вважала, що особа-власник, яка здійснює своє право, завжди діє правомірно, і протиправного здійснення права взагалі бути не може.

Іншу думку висловлював М.І. Бару, який вважав, що термін «зловживання правом» має право на існування і виражає такі існуючі відносини, де суб'єкт допускає недозволене застосування свого права, але при цьому зовнішньо спирається на суб'єктивне право.

С.Н. Братусь вважав, що здійснення права, яке входить у суперечність з його призначенням, не слід кваліфікувати як зловживання правом.

В.А. Рясенцев заперечував існування терміна «зловживання правом», посилаючись на те, що сам термін не розкриває сутності цього соціального явища та є невдалим в порівнянні з терміном «здійснення права в протиріччі з його призначенням».

Спроба виявити юридичну сутність та визначити поняття зловживання правом, а також його форми була зроблена В.П. Грибановим, який дійшов висновку, що «зловживання правом є особливим типом цивільного правопорушення, яке вчиняється особою при здійсненні належного їй права і полягає в застосуванні недозволених форм поведінки в рамках дозволеного їй законом загального типа поведінки» [1].

Тому проаналізувавши історичні та наукові погляди, пропонуємо визначити сучасне поняття терміну «зловживання правом»:

Зловживання правом – це особливий вид поведінки, який полягає у використанні громадянами своїх прав у недозволені способи, що суперечать призначенню права, внаслідок чого завдаються збитки (школа) суспільству, державі, окремій особі [2].

На сьогодні Конституція України проголошує принцип рівності усіх людей у своїх правах. При цьому забороняється як скасування цих прав, так і звуження їх змісту та обсягу згідно ст. 22 Конституції України. Зазначене може привести до висновку, що цінність права полягає не лише в можливості його реалізації, а в можливості його реалізації в певних межах. Ось чому, на нашу думку, мають рацію науковці, які вважають, що в усі часи боротьба йшла не стільки за права, скільки за їх межі [3].

Відповідно до ст. 23 Конституції України, кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права та свободи інших людей. На розвиток цього конституційного положення ч. 2 ст. 13 ЦК закріплює правило про те, що при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від своїх дій, які б могли порушити права інших осіб, заподіяти шкоду навколишньому середовищу або культурній спадщині. Обов'язок при здійсненні цивільних прав утримуватися від дій, які порушували б права інших осіб, конкретизується актами цивільного законодавства, що встановлюють ці права.

Цивільні суб'єктивні права, будучи мірою можливої поведінки уповноваженої особи, мають певні межі за змістом і за характером здійснення. Межі є невід'ємною рисою будь-якого суб'єктивного права. Порушення меж здійснення цивільних прав веде до зловживання правом, тобто є підставою виникнення цього правового явища, яке нормативно закріплене ч. 3 ст. 13 ЦК [4].

Характерною рисою зловживання правом є його пов'язаність не з суб'єктивним правом загалом, не з його змістом, а з процесом його реалізації, з його здійсненням. Зловживання правом пов'язане із здійсненням належного особі суб'єктивного цивільного права, за межі якого воно виходить. Тому зловживання правом може мати місце лише в тому випадку, коли уповноважений суб'єкт має певні права, при здійсненні яких він порушує права і законні інтереси інших осіб. Однак в разі, коли особа здійснює певні дії, не засновані на суб'єктивному праві, говорити про зловживання правом не можна.

Зловживання правом, як цивільне правопорушення, може тягнути за собою відповідальність у вигляді відшкодування шкоди. Визнання зловживання правом особливим різновидом правопорушення обумовлене наявністю специфічних особливостей в цій правовій конструкції.

Зловживання правом не обов'язково пов'язане з нанесенням шкоди третім особам. Навіть і щодо шикани закон говорить не про наявність шкоди, а лише про намір її заподіяти, який може ще й не реалізуватись. У цьому зв'язку в літературі слушно зазначається, що шкода в наведених випадках повинна розумітися в широкому значенні і включати в себе не лише прямі майнові втрати, але й всі інші несприятливі наслідки (створення небезпечної ситуації, порушення громадських інтересів, незручності користування, погіршення товарного вигляду тощо), які можуть виникнути внаслідок зловживання правами, належними учасникам цивільного обороту.

Важливу роль відіграють питання розподілу тягаря доказування при зловживанні правом. У цьому зв'язку слід зазначити, що в силу загальних положень цивільного процесу подібний тягар лежить на особі, яка заявляє про зловживання правом, і вона повинна доказувати його факт, настання несприятливих наслідків і причинний зв'язок, а при шикані – також і наявність умислу відповідної особи.

ЦК розрізняє дві форми зловживання правом:

- а) зловживання правом шляхом навмисного заподіяння шкоди іншій особі (так звана шикана);
- б) зловживання правом у вигляді здійснення права забороненими способами, не пов'язаними з наміром заподіяння шкоди [5].

Особливою формою зловживання правом є шикана, під якою слід розуміти здійснення свого права з наміром (виключною метою) – заподіяти шкоду іншій особі. Шикана як форма зловживання правом фактично закріплена нормою ч. 3 ст. 13 ЦК, згідно з якою забороняється вчиняти дії з наміром заподіяти шкоду іншій особі. Дії, вчинені з наміром, є навмисними, і тому не підпадають під цю норму дії необережні чи з непрямым умислом (в цьому випадку відсутнє бажання особи зробити що-небудь), коли особа не діє виключно з наміром заподіяти шкоду іншій особі. У зв'язку з цим заслуговує на увагу позиція про визнання правомірними дій з наміром заподіяти шкоду, якщо при цьому не порушуються положення ЦК України про самозахист (ст. 19).

Забороняється зловживання правом в інших формах. ЦК України не містить визначеного, закритого переліку форм зловживання правом, що допускає існування поряд із шиканою й інших форм зловживання правом.

В літературі з цього приводу зазначається, що «при цьому суб'єкт права може як допускати (та ігнорувати) настання таких наслідків, так і не звертати уваги на їх можливе настання».

В юридичній літературі слушно звертається увага на недосконалість закріпленого ЦК положення про зловживання правом. Нова для українського цивільного законодавства ст. 13 ЦК України, яка забороняє зловживання правом, сформульована надмірно лаконічно, її доцільно розширити, доповнивши більш повною характеристикою поняття, елементів та інших форм зловживання правом, взявши за основу положення про принцип добросовісності в доктрині і цивільному законодавстві Нідерландів, положення про несправедливі умови договорів в Європейському Союзі та добросовісність згідно Принципів УНІДРУА.

Положення ст. 13 ЦК України є загальною нормою цивільного законодавства і за умови справедливого відновлення порушених прав і законних інтересів кредиторів традиційними засобами захисту цивільних прав не повинні застосовуватись щодо тих цивільних правопорушень, які мають правові особливості і врегульовані спеціальними нормами, що передбачають для них інші підстави застосування і правові наслідки.

ЦК в ч. 4 ст. 13 закріплює положення про те, що при здійсненні цивільних прав особа повинна дотримуватись моральних засад суспільства. Поняття «моральні засади суспільства» є оціночною категорією, яка має застосовуватися з урахуванням усталених уявлень про відповідні народні звичаї, релігію, офіційну ідеологію суспільства чи певної його частини, що знайшло нормативне відображення у відповідних актах цивільного законодавства. У зв'язку з відсутністю усталеної судової практики і формуванням доктринальних підходів з цього питання в юридичній літературі переважаючим є звужувальний підхід до застосування юридичної категорії «моральні засади суспільства».

Не допускається використання цивільних прав з метою недобросовісної конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку. При цьому види та межі монополії повинні визначатися законом (ч. 3 ст. 42 Конституції). Дії, що кваліфікуються як зловживання монопольним становищем на ринку, визначені в ст. 29 ГК. Вчинення таких дій є підставою для застосування фінансових санкцій, передбачених ст. ст. 251–257 ГК. За своєю природою такий вид зловживання правом завжди передбачає умисел на отримання тих чи інших переваг за рахунок монопольного становища на ринку. Тому суди не повинні кваліфікувати як зловживання монопольним становищем на ринку дії підприємства-монополіста, яким порушуються лише порядок внесення змін до договорів зі споживачами [6].

ЦК в ч. 6 ст. 13 передбачає положення про те, що у випадку недотримання особою вимог про здійснення права суд може зобов'язати її припинити зловживання своїм правом, а також застосувати інші санкції, встановлені законом. Так, згідно зі ст. 16 ЦК, суд може

відмовити в захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею вимог до його здійснення. Неналежне здійснення права може бути підставою для застосування інших способів захисту цивільних прав, зокрема, визнання правочину недійсним, стягнення заповдіяних збитків тощо.

Зловживання правами (обов'язками) слід розглядати, з одного боку, як особливий вид неправомірної поведінки (відмінний від правопорушень), під час якої суб'єкт правових відносин (зловживач), реалізуючи свої законні права та обов'язки в межах встановлених законом, заподіює шкоду іншим суб'єктам, діючи при цьому формально правомірно, з іншого боку – діяння, яке містить усі елементи юридичного складу конкретних злочинів, деліктів, проступків тощо, а значить, виступає конкретним видом правопорушення [7].

Висновки. Отже, зловживання правом завжди порушує охоронювані законом суб'єктивні права інших суб'єктів цивільних правовідносин. Саме в цьому полягає суспільна небезпечність цього явища. Адже не було б взагалі ніякого сенсу забороняти зловживання правом, передбачати негативні наслідки за зловживання, якби від нього не було б ніякої шкоди іншим суб'єктам.

Список використаної джерел:

1. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження / За ред. О.Я. Рогач. – Ужгород : Ліра, 2011. – 368 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uzhnu.edu.ua>.
2. Теорія держави і права : [підручник] / За ред. О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr-pravo.at.ua>.
3. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Боброва Д.В., Дзера О.В., Довгерт А.С. та ін. Цивільне право України : [підручник] / [Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 864 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo-ukraine.org.ua>.
6. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / За ред. А.Н. Ніколаєва, О.В. Дзери ; 1-е вид. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – Т. I. – 1327 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo-ukraine.org.ua>.

